

УДК 371.(477.87) «1919/1939»

Петечук Аріадна

КРАЄЗНАВСТВО У ШКОЛАХ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ (1919-1939)

У статті розкрито сутність «краєзнавчого підходу», який мав місце у системі шкільної освіти Підкарпатської Русі (1919-1939). Він полягав у використанні «матеріалів», які могли мати як духовну (ідеальну), так і матеріальну природу і бралися з оточення, найближчого довкілля учнів (природного, предметного, соціального).

Показано, що використання цього підходу актуальне в сучасній школі. Він сприяє розкриттю загальних закономірностей явищ, які вивчаються, підвищує інтерес і глибину розуміння навчального предмету, збагачує учнів знаннями про свій край і перспективу використання місцевих ресурсів.

Ключові слова: *краєзнавчий підхід, шкільна освіта, краєзнавчі матеріали, Підкарпатська Русь.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку освіти в Україні характеризується реформуванням та модернізацією усіх її складових, в тому числі її змісту. Організація компетентнісно орієнтованого навчання передбачає наповнення компонент змісту освіти «матеріалами», які дозволять наблизити навчання до інтересів, потреб учнів, сприятимуть розвитку і формуванню компетентностей учнів. Як правило, цей «матеріал», який може мати як духовну (ідеальну), так і матеріальну природу береться з оточення, з найближчого довкілля учнів. Використання таких матеріалів отримало назву «краєзнавчий підхід». Тут варто зазначити, що програми для шкіл Закарпаття чехословацького періоду (в той час офіційна назва – Підкарпатська Русь), методичні рекомендації та доробки містять цінний досвід реалізації такого підходу у навчанні і вихованні учнів.

Звернення до скарбниці педагогічного досвіду попередніх поколінь, його осмислення та аналіз дають можливість в іншому ракурсі сприймати сучасні педагогічні явища.

Аналіз досліджень і публікацій. Ідея використання краєзнавчих матеріалів у процесі навчання була обґрунтована ще в працях відомого чеського педагога Я.А. Каменського. Пізніше різні аспекти шкільного краєзнавства досліджували Ж.-Ж. Руссо, М.В. Ломоносов, К.Д. Ушинський. На межі XIX-XX стст. у Росії такими дослідженнями займалися Д.Д. Семенов, Е.Ю. Петрі, С.П. Аржанов та інші.

Аналіз досліджень із розглядуваної проблеми свідчить, що відомі науковці, педагоги Закарпаття: Ф. Агій, Ю. Боршош, Б. Заклинський, К. Заклинський, О. Заклинська, А. Волошин, І. Гурко, О. Маркуш, М. Микита, І. Панькевич, М. Підгірянка, П. Яцко, вважали, що використання матеріалів краєзнавчого характеру у процесі навчання і виховання учнів є необхідною умовою його ефективності.

Сучасна дослідниця проблем краєзнавства Н. Марфинець розкриває зміст літературного краєзнавства Закарпаття в різні історико-культурні періоди його розвитку.

Окремі аспекти краєзнавства на прикладі шкільництва Закарпаття розглядалися у дослідженнях М. Кляп, М. Кухти, Л. Маляр, Т. Надім'янової, Г. Розлуцької, Л. Стахів, П. Ходанича, О. Фізеші, О. Яцини.

Потребою узагальнення досвіду впровадження в школах Підкарпатської Русі краєзнавчого підходу у навчанні і у вихованні учнів з метою його творчого використання в умовах інформаційно-освітнього середовища сучасної школи обумовлюється актуальність досліджуваної проблеми.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності «краєзнавчого підходу», який мав місце і широко втілювався у школах Підкарпатської Русі. Досягнення мети забезпечувалось: а) з'ясуванням сутності назви «краєзнавство»; «краєзнавчі матеріали» у відношенні до їх використання у освітньо-виховній діяльності шкіл; б) аналізом педагогічних ідей щодо використання краєзнавчих матеріалів в школах; в) визначенням дидактичного та виховного потенціалу краєзнавства, як підходу у організації змісту освіти.

Виклад основного матеріалу. За визначенням із Вікіпедії, краєзнавство це збір, накопичення і популяризація відомостей про певну територію з різних точок зору: географії, геології, метеорології, рослинного і тваринного світу, населення, господарства, історії, культури тощо [7]. Педагогічна функція краєзнавства втілюється у його сприйнятті як дидактичного принципу, за допомогою якого можна підвищити ефективність навчально-виховного процесу в освітніх закладах, успішно отримувати знання про природу й життєдіяльність людини, допомагати формувати практичні уміння і навички.

Я.А. Коменський у десятому розділі «Великої дидактики» звертає увагу на необхідність вивчати природу, яка оточує учня. Причому спочатку повинно засвоюватись те, що є найбільш близьким, потім не дуже віддаленим, а потім – більш віддаленим і, врешті-решт, найбільш віддаленим [6].

Видатний педагог К.Д. Ушинський на перше місце в розвитку освіти в цілому ставить знання про рідний край. У своїй відомій книзі «Рідне слово» він підкреслював, що необхідно розвивати в дітей «інстинкт місцевості», тобто, знання свого оточення і вміння пов'язувати навчальний матеріал із знайомою місцевістю [13].

За визначенням Л.М. Жванка краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної та духовної культури України [5]. Предметом дослідження краєзнавства є конкретний регіон, а об'єктом – природа, населення, господарство, історичне минуле, пам'ятки матеріальної та духовної культури. Усі ці складові є об'єктами

різних наук, мають різні методи вивчення, але у всіх напрямках краєзнавчої діяльності є загальний (спільний) предмет вивчення – край.

Тлумачення категорії краєзнавства, яке міститься у педагогічному словнику С.У. Гончаренка є найбільш повним і вичерпним. Краєзнавство шкільне – освітньо-виховна робота, яка полягає у всебічному вивченні на уроках і в позанавчальній роботі частини країни (області, району, міста тощо). Основним завданням краєзнавства є вивчення природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, виховною, та практичною метою. Краєзнавчий матеріал на уроках допомагає розкриттю загальних закономірностей явищ, які вивчаються, підвищує інтерес і глибину розуміння навчального предмета, збагачує учнів знаннями про свій край і перспективу використання місцевих ресурсів [3].

Стосовно категорії «краєзнавчий принцип», то чіткого означення як у довідниковій, так і в науково-теоретичній літературі немає. У дослідженні Н.Ю. Рудницької краєзнавчим принципом названо таку структуру змісту навчального матеріалу, яка дозволяє встановити взаємозв'язок між науково-теоретичними знаннями школярів та результатами дослідження регіону, в якому вони проживають [12]. Взагалі, реалізація краєзнавчого принципу на рівні школи дозволяє забезпечити регіональний підхід до визначання змісту, методів і форм навчально-виховного процесу.

Сутність краєзнавчого принципу розкривається у дослідженні В.В. Бенедюк. Дослідниця підкреслює, що за його допомогою вчитель реалізує відомі дидактичні правила – «від відомого до невідомого», «від близького до далекого». Вивчаючи найближче довкілля, учні спочатку знайомляться з найпростішими явищами. З часом процес навчального пізнання ускладнюється. Школярі все глибше проникають у сутність процесів, які відбуваються у навколишньому середовищі. Територіально розширюється поняття рідного краю. Посилюється єдність і взаємозв'язок краєзнавчих пошуків учнів безпосередньо на уроці та в позаурочний час [1].

На прикладі шкільного курсу географії В.В. Бенедюк показала можливості використання краєзнавчих матеріалів. З цією метою дослідницею було систематизовано основні поняття, які вивчаються в курсі географії рідного краю у вигляді схеми, розділивши при цьому природні процеси, в залежності від можливостей спостерігати за ними, на три групи: а) процеси, недоступні для прямих спостережень (тривалі геологічні процеси, різні космічні явища тощо); б) процеси, які можна спостерігати впродовж кількох років чи десятиліть; в) процеси, які можна спостерігати під час екскурсій або впродовж навчального року [там само].

Отже систематизовану і підібрану тематично до уроків інформацію краєзнавчого змісту називатимемо – краєзнавчим матеріалом.

Слід зауважити, що у процесі створення системи шкільної освіти Підкарпатської Русі склалася ситуація, коли за відсутності підручників, посібників, будь-яких методичних вказівок, рекомендацій потрібно було створювати і збирати матеріал для роботи на уроках. Саме через такий стан

справ укорінюється традиція використання на уроках краєзнавчих матеріалів. Окрім того, як відзначає І. Депчинська, оскільки шкільні заклади освіти не були забезпечені відповідною методичною літературою, то на зборах вчителі обмінювалися різними методичними доробками, а також віршами, приказками, оповіданнями та піснями, зібраними у своїй околиці, тобто краєзнавчими матеріалами [4].

Про використання краєзнавчих матеріалів у процесі навчання йдеться також у роботах нашого відомого земляка А. Волошина. Будучи за освітою вчителем математики та фізики він гостро переживав нестачу в школах підручників рідній для русинів мові. У 1924 році побачив світ його перший підручник «Фізика для народних и горожанських шкѳл и для низших класів гимназіѳ». А у 1932 році разом з професором М. Велигородським перевидає свій підручник під назвою «Фізика и химия для низших класів середних шкѳл и для горожанських и народных шкѳл». Підручник охоплював відомі на той час основні розділи з фізики. Матеріал підручника вдало скомпонований і викладений на доступному для дітей рівні. Задачі в підручнику складено із урахуванням індивідуально-психологічних особливостей учнів, тематична основа задач – краєзнавчий матеріал, який сприяв зацікавленню учнів предметом.

Згідно «Нормальних учебних основ...», який розроблявся як збірник методичних вказівок для вчителів Підкарпатської Русі, визначалась загальна мета виховання, яка ставила перед школою завдання «не лише механічно поняття групувати, але дати ученикам основи трудового способу (методи), щоб ученики в життю могли даліше учитися и образоватися» [10, с.3]. Тобто йшлося про підготовку молоді до самостійного життя, до праці. Ідея використання краєзнавчих матеріалів на уроках розроблялась також в контексті підготовки молоді до подальшого трудового життя і пронизувала усі шкільні дисципліни. Так, наприклад, вивчення фізики передбачало, крім з'ясування суті фізичних явищ, також експериментування з саморобними приладами, використання наочності, виготовленої для уроків фізики на уроках трудового навчання (так званої «ручної праці»), проведення краєзнавчих екскурсій на виробництво, знайомство з різними галузями народного господарства краю [11, с.29]. Розв'язування задач розглядалося не лише як діяльність для інтелектуального розвитку, для засвоєння основних понять, але і як можливість для розвитку почуттів та формування характеру дитини: «Ця праця повинна займати не лише розум і пам'ять, але має впливати на його (учня – прим.авт.) чувства и упражняти його волю» [11, с.3]. Окрім того, тематика задач повинна була бути тісно пов'язаною із «краєзнавством... та з наукою о домашнем господарстві» [11, с.30]. Наприклад, «Яка швидкість потягу із Ужгорода до Березного, коли він їде півтори години?»

Аналогічні приклади використання краєзнавчих матеріалів на уроках зустрічаємо і у змісті гуманітарної освіти, а саме, літературного краєзнавства. Як відзначає Н. В. Марфинець, саме в період Підкарпатської Русі аналізоване

історико-педагогічне явище набуває ознак цілісної педагогічної системи, спрямованої на патріотичне, моральне виховання, формування усвідомленого ставлення до культурних надбань рідного краю, його історичної минувшини, виховання почуття гідності та гордості за рідну землю, необхідності збереження традицій і звичаїв рідного краю. Відбувається активне збагачення усіх виокремлених напрямів літературного краєзнавства – громадянсько-патріотичного, історико-культурного, фольклорно-народознавчого, соціально-побутового. Домінуючим чинником у структурі літературного краєзнавства в цей період визначився громадянсько-патріотичний компонент. Твори цього напрямку укорінювали в свідомості дітей почуття етнонаціональної гідності, виховували любов до свого народу [9].

Слід зауважити, що подібні тенденції не минули і початкову школу. О. Фізеші, розкриваючи особливості становлення та розвитку початкової освіти Закарпаття в період його перебування в складі Чехословацької республіки (1919-1939 рр.), відзначає, що воно супроводжувалось удосконаленням змісту освіти в таких аспектах, як стандартизація, інтенсифікація підручникотворення, гуманістичної та громадянської спрямованості, діяльнісного характеру, дотримання принципів систематичності та послідовності, врахування вікових особливостей учнів, краєзнавчої та екологічної спрямованості [14, с.19]. Тобто, дослідниця описує зміст тогочасної початкової освіти як такий, що має, крім іншого, краєзнавчий характер.

Варто відзначити, що у школах Підкарпатської Русі користувалися популярністю краєзнавчі екскурсії. Так, із часопису «Учитель» дізнаємося про «краєзнавчу прогульку» на Гуцульську Верховину. «Щоби наше учительство спознало наш рідний край, треба улажовати краєзнавчі прогульки, – зазначається в джерелі. Колеги з Гуцульщини дуже радо взяли на себе задачу уладження такої прогульки... треба зойтися до Рахова, яко до центра Гуцульщини. З Рахова провести пару прогульок на околичні гори, як Менчул, Шоймул, Берлебашку, Піп Іван. З Рахова – на Квасовський Менчул, а далі – на Говерлу, Сешул, Петрос. З Квасовського Менчулу перейти до Ясіня, де оглянути Апшинецьку гать, Яблунецький перехід і околицю аж до границі» [8, с.142–143].

Цікаву ініціативу виявили вчителі Ясінянської горожанської школи у 1928 році, які присвятили екскурсію пам'яті героїв. «Діти відвідали могили полеглих за волю борців, – зазначається у джерелі. Ріки сліз, море крові, жаль, біль і німа розпука уколисали їх на вічний сон. Минулося. Остав спомин...куди не глянеш не тільки в нашій державі, але і в цілій Європі сіріють з похиленими хрестами могили колишньої слави...» [2, с.214]. Краєзнавчі екскурсії сприяли розумінню історії рідного краю, його багатогранної краси і чарівної неповторності.

Висновки. Здійснене теоретичне узагальнення проблеми використання «краєзнавчого підходу» у школах Підкарпатської Русі уможливило формулювання положень, які варто враховувати у контексті формування змісту сучасної шкільної освіти. Йдеться про наступне:

– використання краєзнавства у процесі навчально-пізнавальної діяльності учнів сприяє формуванню загальнокультурних цінностей особистості, її національній самоідентифікації;

– використання та добір краєзнавчого матеріалу варто здійснювати на основі системного підходу; краєзнавчий матеріал може бути систематизований у певні структури: відомості із життя та діяльності відомих науковців краю, педагогів, вчителів-новаторів; дидактичний краєзнавчий матеріал до кожної шкільної дисципліни, навіть до кожного розділу (теми); для забезпечення різних етапів уроку: від постановки навчальної проблеми, її актуальності, до засвоєння знань на практиці (в змісті написання есе, виконання творчих завдань, розв'язування задач); створення наочних матеріалів, посібників; розробка пошуково-дослідницьких краєзнавчих учнівських проєктів (наприклад, «Із історії та діяльності гідроелектростанції в м. Ужгород», «Горянська ротонда, як унікальна пам'ятка культури і мистецтва», «Гірськими стежками Карпат» тощо);

– використання краєзнавства в позашкільній і гуртковій роботі з учнями, сприяє розвитку самостійності та творчості в учнів шляхом створення краєзнавчих куточків, проведення тематичних вечорів, краєзнавчо-тематичних конкурсів;

– оптимізація краєзнавчої роботи в сучасній школі може забезпечуватись шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із розробкою дидактичних краєзнавчих матеріалів для окремих уроків у початковій школі.

Список використаних джерел

1. Бенедюк В.В. Організація краєзнавчої роботи учнів у процесі вивчення фізичної географії основної школи (V–IX класи). Автореф...дис. к.пед.н.:13.00.02 теорія та методика навчання географії. Київ : Інститут педагогіки АПН України. 1999. 21 с.
2. Гайдукевич Л. Прогулька нашої горожанської школи // Учитель. 1928. Р.9. Ч. 5–9. С.213–217.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 343 с.
4. Депчинська І.А., Опачко М.В. Зміст шкільної освіти Закарпаття Чехословацького періоду (1919–1939). *Освіта Закарпаття в загальноєвропейському контексті*: монографія / заг.ред. І.В. Козубовської, М.І. Кухти. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2017. 205 с. С. 32–48.
5. Жванко Л.М. Краєзнавство: Конспект лекцій (для студентів усіх курсів денної і заочної форм навчання. Харків : ХНАМГ, 2010. 163 с.
6. Каменский Я.А. Великая дидактика. Избранные педагогические сочинения. Москва: уч.пед.издат, 1955. 638 с. С.12.
7. Краєзнавство. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
8. Краєзнавча прогулька // Учитель. 1927. Р.8. Ч. 3. С.142–143.

9. Марфинець Н.В. Розвиток змісту літературного краєзнавства у школах Закарпаття (кінець ХІХ початок ХХІ століття): автореф. дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 20 с.

10. Нормальні учебні основи для народних (початкових) школ. Ужгород : Свобода, 1931. 112 с.

11. Нормальнѣ дефінітивнѣ учебнѣ основи для народных (початковых) школ. Ужгород : Свобода, 1934. 95 с.

12. Рудницька Н.Ю. Використання вчителями краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі: історико-педагогічний аспект. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/7801/97>

13. Ушинский К.Д. Воспитание человека: избранное. Москва : «Карпуз», 2000. 256 с. (Педагогика детства).

14. Фізеші О.Й. Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини ХІХ початку ХХІ ст. Автореф. дис...на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук 13.00.01 загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 43 с.

Петечук Ариадна

КРАЕВЕДЕНИЕ В ШКОЛАХ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ (1919–1939)

В статье раскрыта сущность «краеведческого подхода», который имел место в системе школьного образования Подкарпатской Руси (1919–1939). Он заключался в сборе «материалов», которые могли иметь как духовную (идеальную), так и материальную природу и использовались из окружения, ближайшей среды учеников (природного, предметного, социального).

Показано, что использование этого подхода актуально и для современной школы, способствуя раскрытию общих закономерностей изучаемых явлений, повышает интерес и глубину понимания учебного предмета, обогащает учащихся знаниями о своем крае и перспективу использования местных ресурсов.

Ключевые слова: краеведческий подход, школьное образование, краеведческие материалы, Подкарпатская Русь.

Petechuk Ariadna

STUDY OF LOCAL LORE IN THE SCHOOLS OF CARPATHIAN RUTHENIA (1919–1939)

The article reveals the essence of the «local lore approach» that took place in the school system of Pidarpatyya Rus (1919–1939). It was to use «materials» that could have both spiritual (ideal) and material nature and were taken from the environment, the closest environment of the students (natural, subject, social).

It is shown, that the use of this approach is relevant for the modern school. It contributes to the disclosure of the general patterns of the phenomena under study, increases the interest and depth of understanding of the subject, enriches the students with knowledge about their land and the prospect of using local resources.

Keywords: local lore, school education, local lore, Carpathian Ruthenia.